

9. דודתי אֵלֶקָה

דודתי אלקה הייתה אחותו של אבי. זיכרונה הטבוע בי הוא מגיל חמש או שש. היא הייתה ממוצא ליטאי וקומוניסטית בכל ליבה. אלקה נחרתה בזיכרוני כאשר הלכתי עם אמי לבקר אותה בבית כלא ששכן אז בשדרות טִירְדֶנְטְס בסאו פאולו. היא נעצרה מיד לאחר מאסרו של לוֹאִיז קָרְלוֹס פֶּרְסֶטְס, מנהיג הקומוניסטים בברזיל באותה תקופה. הייתה זו שנת 1936. אמי נהגה להביא לה סלים עם אוכל ואביזרים נוספים שהיו נחוצים לה בשהייתה בכלא. הביקור האחרון היה מרגש מאוד ומלא דמעות כיוון שימים אחדים לאחר מכן אמורה הייתה להיות מוסגרת לספרד. ניתנה לה אפשרות לבחור אם להיות מוסגרת לגרמניה הנאצית או לספרד, שעמדה ערב מלחמת אזרחים. מאז אין לנו ידיעות עליה; עקבותיה אבדו במהלך מלחמת האזרחים. לכן שמו של פרסטס תמיד נגע לליבי בהיותי צעיר.

זכורה לי אסיפת עם בסוף 1945 שהתקיימה באצטדיון הכדורגל סָאו ז'אָנוּאָרְיו (האצטדיון של קבוצת נֶסְקוֹ דֶה גֶמָה) שבריו דה ז'נירו. המגרש היה מלא עד אפס מקום. באמצעות הרדיו הקשבנו לדברי פֶּרְסֶטְס, ששוחרר אז ממאסרו בידי הנשיא ג'וטוליו ג'רזס. קירות העיר התמלאו בסיסמה: "אסיפה מכוננת מיד!"

בעת שכיהנתי כקונסול הכללי של ישראל בסאו פאולו זכיתי לקשור יחסי ידידות עם הסופר פֶּרְנַנְדוֹ מוֹרָאִיס, שכתב

את הספר **אולגה בנריו פרסטס**, על אשתו של **פרסטס**. מוראיס היה גם ידידו של קוארסיה, מושל סאו פאולו שמינה אותו כשר התרבות במדינת סאו פאולו. מוראיס, לאחר ששמע את הסיפור על דודתי אלקה, הבטיח לבדוק בארכיון של DOPS (המחלקה לארגון פוליטי וחברתי) בסאו פאולו, שאליו הייתה לו נגישות כאשר כתב את ספרו, ולברר אם ניתן לאתר את הסיבה האמיתית לכליאתה ולהחלטה השיפוטית להסגירה לספרד. מוראיס טרם הצליח למצוא מידע על עברה של אלקה, אך לא נטשתי את הכוונה לחקור את הסיבות להסגרה או לגלות רמז כלשהו להיעלמותה. המניעים להסגרתה של דודתי היו, ככל הנראה, אמונתה הקומוניסטית הלוהטת והעובדה שלא הייתה לה אזרחות ברזילאית. יש לזכור שבתקופת שלטונו של הנשיא ג'טוליו נרזס שררה בברזיל אהדה מסוימת לגרמניה של היטלר.

באחת הפעמים שביקרתי בספרד ניסיתי למצוא את קברה של אלקה בבית קברות שבו קבורים לוחמים של התנועה הלאומית הסוציאליסטית הספרדית. כאשר עלינו לישראל ב-1957, עגנה אנייתנו משך יומיים בברצלונה. סירנו קצת בעיר והלכנו לבית עלמין גדול שבו קבורים מאות לוחמים שנהרגו במהלך מלחמת האזרחים. היינו צעירים סוציאליסטים, בדרכנו לישראל להגשים את האידיאלים שלנו – לחיות בקיבוץ בנגב. כאשר עגנה האנייה בנמל ברצלונה פצחנו בשיר, להפתעת עשרות הנוסעים שלידינו (ספרד הייתה עדיין תחת המשטר הפשיסטי של הרודן פרנקו): "אם תלך לברצלונה, הדבר הראשון שתראה הם אנשי הצבא המזויפים, היושבים בבית קפה".

בשנת 2000 ביקרתי שוב בברצלונה וטיילתי עם אשתי אדית ברמבלה (אחת השדרות המרכזיות בעיר), שם חיפשנו שירים על מלחמת האזרחים הספרדית. בחנות קטנה, מוצנעת, היו שתי זקנות שהבינו את רצוננו ומכרו לנו תקליט ובו שירי התקופה. התקליט הזה שמור אצלנו כסמל וזיכרון לימים העצובים של 1936 ו-1937, כאשר אלפי מתנדבים מכל העולם נסעו לספרד כדי ללחום בעד ספרד דמוקרטית ונגד המשטר הפשיסטי של פרנקו; ביניהם הייתה דודתי אלקה. סביר שהיא שרה יחד עם חבריה שירים שהביעו את פולקלור המהפכה האזרחית הספרדית, וביניהם גם את השיר "האיכרים": "השדות פצועים מכל כך הרבה יריות מקלעים / העמים מדממים מכל כך הרבה כאב / והאיכרים לקבר / בכדי להרוס את הפשיזם הבוגדני" (מילים: אַנְטוֹנְיוֹ אַפְרִיסִיו, מנגינה: אַנְרִיקָה קוֹל). שיר פופלרי נוסף מאותה תקופה הוא "ידוע לך גורלי": "הערלים שפרנקו הביא / רוצים להיכנס למדריד / אבל כל זמן שאחד מאתנו כאן / הם לא יעברו" (שיר עממי).

לפני שבועות אחדים, חודשים לאחר שסיימתי לכתוב פרק זה, קרה דבר לא צפוי. קיבלתי אי-מייל מחברי בּוֹפִי בֵּיידֶר, שהגיע איתנו לברור חיל ב-1957, ובו נכתב: "שזן [כך קוראים לי אשתי וחברי עד היום] יכול להיות שהשם 'אידה שזם' מתייחס לקרובת משפחה שלך!" הודות לבובי נודע לי על מאמר שנדפס בעלון הארכיון היהודי בסאו פאולו בדצמבר 2004. כותרת המאמר היא "לא נשכה אותם", והוא מתאר את מעורבותם של יהודים ברזילאים במלחמת האזרחים בספרד. כתב אותו פרופסור הַנְרִיקָה סְמֵט. באמצעותו הגעתי לפרופסור טַאִיס בְּטִיבּוֹגְלִי, מחברת הספר הסולידריות האנטי פשיסטית:

הברזילאים במלחמת האזרחים הספרדית 1936-1939.

כך היא כותבת בעמוד 141:

רק רוברטו מורנו ופעילת PCB (המפלגה הקומוניסטית הברזילאית) אידה שזם (המוכרת כ'הלנה חזנאיטי') שהייתה ליטאית לא לחמו בקרבות בקו הראשון. היא תרמה למאמץ המלחמתי באמצעות עבודתה בבית חולים שנמצא בעורף. בספרד הצטרפה למפלגה הקומוניסטית הספרדית. כאשר היגרה לברזיל ב-1930 הצטרפה למפלגה הקומוניסטית הברזילאית, עבדה כפועלת בבית חרושת לטקסטיל והייתה חברה באיגוד המקצועי של החייטים והתופרים. היא מעידה על עצמה שהייתה בעלת חינוך יסודי ושקיבלה הדרכה פוליטית סבירה. ידעה את שפות הבאות: ליטאית, רוסית, גרמנית, פולנית, לטונית, יידיש ופורטוגזית. המידע על אידה שזם נמצא בארכיב אדגר לאואנרוט, מסמכי אי.סי., מיקרופילם מספר 10.

מידע חדש זה, אחרי שבמשך 68 שנה לא ידענו כלום על גורלה של אלקה, מפיה בי תקוות חדשות. אולי נזכה לקבל עליה מידע נוסף. אני מוסיף לחפש ידיעות בעזרת חברים שונים וביניהם פרופסור מיכאל מקדונלד הל, מהמחלקה להיסטוריה באוניברסיטת קמפּינגס שבסאו פאולו, וחברי המסור מושקה (אברהם הצמרי), בעזרת קשריו עם המפלגות הסוציאליסטית והקומוניסטית בספרד.

אנחנו כאן, בישראל, ועימנו הפרופסורים הנריקה סמט, טאִיס בְּטִיבּוֹגְלִי ונחמן פלבל (מייסד הארכיון היהודי בסאו פאולו) בברזיל, לא נשכח אותה לעולם!